

Massacommunicatie-organen en verantwoordelijkheid
 _____
 van de ontvangers
 _____

De oudere Duitse "Publizistikwissenschaftliche" School heeft het massacommunicatieproces lange tijd beschouwd als een unilateraal gebeuren, waarbij de communicator een, met behulp van technische kunstgrepen opgestelde mededeling uitzond naar een anonieme massa van weerloze ontvangers, kortom: als een "...Einbahnstrasse, in der Verkehr nur vom aktiven Kommunikator zu den passiven Empfängern hin läuft" (1). In het raam van deze opvatting die nu nog door E. Dovifat (2) wordt verdedigd, stonden hetzij de "öffentliche Aussage" bij Hagemann (3), hetzij de "publizistische Persönlichkeit" bij Dovifat (4), centraal.

Tegen het einde van de vijftiger en het begin van de zestiger jaren werd dit eenzijdige schema door de meeste Duitse "Publizistikwissenschaftler" opgegeven. Dit gebeurde deels onder druk van de resultaten die het overwegend Amerikaanse communicatie-onderzoek had opgeleverd, deels ook omdat een aantal belangrijke leerstoelen in die jaren werden opgericht of een nieuwe titularis kregen (5). Bij haar benadering van het communicatieproces ging de "nieuwe" generatie meer aandacht schenken aan de ontvangers. Dezen werden niet langer voorgesteld als enkelingen die weerloos de vloed van mededelingen

-
- (1) NOELLE-NEUMANN, E. : Information und öffentliche Meinung, in Publizistik, Jrg. 11, n° 3-4, Bremen, 1966, blz. 356.
- (2) DOVIFAT, E. : Handbuch der Publizistik, Teil I : Allgemeine Publizistik, Berlijn, 1968.
- (3) HAGEMANN, W. (& PRAKKE, H.) : Grundzüge der Publizistik, Münster, 1966 (eerste druk 1947), blz. 23-40.
- (4) DOVIFAT, E. : op.cit., blz. 40-54.
- (5) Cfr. de opvolging van Prof. E. DOVIFAT door Prof. F. EBERHARD te Berlijn, van Prof. W. HAGEMANN door Prof. H. PRAKKE te Münster, evenals de aanstelling van Prof. E. NOELLE-NEUMANN tot titularis van de nieuw opgerichte leerstoel te Mainz.

ondergaan, die de massacommunicatie-organen naar eigen goed-dunken over hen uitschudden, maar als actieve personen die een selectie maken tussen de organen die om hun gunst werven en tussen datgene wat deze organen aanbieden. Een eerste theoretisch-systematische formulering kreeg de nieuwe benaderingswijze in het recente werk van H. Prakke et alii, waarin de recipiënt wordt omschreven als "ontvanger en inspirator van de mededeling" (6). Volgens deze auteurs moet men het massacommunicatieproces situeren in een spanningsveld, waarvan de verwachtingen van de ontvangers enerzijds, en het aan die verwachtingen beantwoordende aanbod van mededelingen door de communicatoren anderzijds, de constituerende polen zijn (7).

x

x

x

Deze theorie van de "funktionale Publizistik" (Prakke) werpt een nieuw licht op de verantwoordelijkheden bij het totstandkomen van massacommunicatieprocessen. De traditionele plichtenleer m.b.t. de massacommunicatie heeft tot nog toe een overwegende en, onzes inziens, eenzijdige belangstelling getoond voor de communicatoren. Zij werden als de nagenoeg exclusieve verantwoordelijkheden aangezien voor alle vermeende en/of reële schadelijke invloeden die pers, radio, televisie, film enz. werden en worden toegeschreven. Men ging ervan uit, dat de kranteneigenaars, de hoofdredacteurs, de journalisten, de verantwoordelijken voor radio en tv-programma's, de filmregisseurs enz. van een aantal ethische voorschriften moesten worden voorzien. Dat daarbij soms wel eens geleerd werd "...hoe de krant moest zijn, vooraleer men zich ernstig had afgevraagd wat de krant was" (8) hoeft geen betoog. Vooral in de U.S.A., maar ook in andere landen, organiseerde men allerlei bijeenkomsten die, na lang en moeilijk overleg, uitmondten in een aantal beroeps- en erkodeksen (9). Dikwijls waren die trouwens in zulke algemene bewoordingen opgesteld, dat elke partij er ongeveer kon uit afleiden wat haar geschikt leek.

-
- (6) PRAKKE, H. & DRÖGE, F. & LERG, W. & SCHMOLKE, M. : Kommunikation der Gesellschaft, Münster, 1968, blz. 159.
- (7) Ibidem, blz. 60-95. - Cfr. ook SCHMOLKE, M. : Fragen zum Ort von Gesinnungskräften im publizistischen Funktionieren, in Communicatio Socialis, Jrg. 1, n° 2, Emsdetten, 1968, blz. 109-116.
- (8) DE VOLDER, N. : De ethiek van de pers, Leuven, 1952, blz. 5.
- (9) Cfr. o.m.: XXX, Ein Vergleich zwischen den amerikanischen Fernseh-, Rundfunk- und Filmkodizes, in Rundfunk und Fernsehen, Hamburg, Jrg. 1957, Heft 2/3, blz. 235-265.

Met dit alles is uiteraard niet bedoeld dat al deze pogingen waardeloos zouden zijn, en toekomstige kodeksen rustig achterwege kunnen blijven. Het zijn de communicatoren die de mededelingen opsporen, selecteren en samenstellen en derhalve "...assume the central responsibility and do the job" (10). Het is nuttig en noodzakelijk dat men zich verder over hun verantwoordelijkheden bezint. Wij willen enkel stellen dat een plichtenleer van de communicator alléén niet voldoende is, en dat een volledige deontologie rekening moet houden met en plaats inruimen voor de belangrijke rol die de ontvangers spelen en de plichten die daarmee gepaard gaan.

Het is moeilijk noch nodig deze rol uitgebreid te omschrijven. Een orgaan van berichtgeving kan, wanneer het op privaatkapitalistische wijze wordt geëxploiteerd, slechts bestaan bij de genade van lezers, luisteraars en kijkers die ervoor betalen, en waarvan het aantal bovendien doorslaggevend is bij de vastlegging van de advertentietarieven. Vanaf het ontstaan in de XIXe eeuw van de massabladen tot nu, bestaat de persgeschiedenis in de democratieën hoofdzakelijk uit herhaalde pogingen om steeds meer lezers aan te trekken. Hetzelfde geldt trouwens, mutatis mutandis, voor de overige organen: film, radio, grammofoonplaat en televisie. Met betrekking tot de invloed van televisie op kinderen schreef Schramm zelfs, dat de vraag niet langer luidt: wat doet de televisie met de kinderen?, maar wel: wat doen de kinderen met de televisie?" (11).

Niet iedereen zal voor elk probleem zo ver willen gaan. Het verdient meestal aanbeveling, beide vragen te weerhouden. Binnen de vrijheid die hen door allerlei juridische, economische, ethische en organisatorische beschikkingen - die hier niet aan de orde zijn - wordt gelaten, leggen de communicatoren door de samenstelling van de bladen en de radio-, televisie- en filmprogramma's, de perken vast binnen dewelke de recipiënt noodzakelijk zijn keuze moet maken. Binnen deze perken echter staat het deze laatste vrij, min of meer soeverein te beslissen wat hij lezen, horen en bekijken zal. De talrijke onderzoeken m.b.t. het gehoor van de massacommunicatie-organen bewijzen, dat hij dit ook doet (12).

---

(10) SCHRAMM, W. : Responsibility in mass communication, New York, 1957, blz. 353.

(11) SCHRAMM, W. & LYLE, J. & PARKER, E. : Television in the lives of our children, Stanford, 1961, blz. 169.

(12) Cfr. KLAPPER, J.Y. : The effects of mass communication, Glencoe, 1960, vooral blz. 19 en vv.

De vraag is evenwel, welke plichten uit deze onbetwistbaar actieve rol van de ontvanger voor hem voortvloeien. Op dit stuk laat de traditionele literatuur ons, zoals reeds aangestipt, in de steek. Alleen Schraam heeft terzake een paar suggesties geopperd, die echter explicitering behoeven (13).

Volgens deze auteur is de eerste plicht van de ontvangers, belang te stellen in hun eigen rol en aldus een "...alert, interested audience" (14) te gaan vormen. Hoewel niet gezegd wordt hoe dit moet gebeuren, kan men zich een aantal krachtlijnen voorstellen, waarlangs deze "sensibilisering" plaats zou kunnen vinden. Hierbij denken we in de eerste plaats aan de onderwijsinstellingen en verder aan de verdienstelijke initiatieven die in België en in het buitenland op touw werden gezet, om jeugdigen en volwassenen op te voeden tot kritisch krantenlezen, film- en tv-kijken, enz. Verder hebben de communicatie-organen zelf hierbij ook een taak te vervullen, aangezien herhaaldelijk is gebleken dat ze uiterst doeltreffend kunnen ingezet worden bij "sensibiliserings"-acties (15).

Een tweede plicht is, steeds volgens Schramm, een systematische "feedback" te verzorgen, waarbij dan gedacht wordt aan brieven, telefoontjes, enz. In dit opzicht lijkt ons echter de grootste omzichtigheid geboden, vooral met het oog op de zoniet bedroevende dan toch uiterst schrale resultaten die deze vormen van "spontane feedback" tot nog toe opleverden. Volgens J. Lacomblez bevat slechts 2 % van de op de R.T.B. binnengekomen brieven "een mening of een kritiek" (16) en de tv-kijkers die schrijven vertegenwoordigen slechts 3 % van het kijkerspubliek (17). Bovendien zijn deze "schrijvers" meestal uit de betere klassen afkomstig, hebben ze een speciale belangstelling voor een bepaald probleem, is een overvloedige brieven-blitz-krieg meestal door een drukkinggroep

-
- (13) SCHRAMM, W. : Responsibility in mass communication, New York, 1957, blz. 352 en vv.
- (14) Ibidem, blz. 356.
- (15) Cfr. o.m. DE SOLA POOL, I. : Die Auswirkung der Kommunikation auf das Wählerverhalten, in SCHRAMM, W. (ed.) : Grundfragen der Kommunikationsforschung, München, 1968, blz. 155-166.
- (16) LACOMBLEZ, J. : Essai de synthèse. La radio et ses publications, in Techniques de diffusion collective, n° 3, Brussel, augustus 1960, blz. 54.
- (17) LAMBOTTE, J. : Face au public, in La Télévision, Brussel, 1961, blz. 127-134.

geïnspireerd, behoren de auteurs ervan vooral tot die bevolkingslagen die over veel vrije tijd beschikken en zich gemakkelijk uitdrukken, of zijn er een aanzienlijk aantal "traditionele klagers" bij (18). Dit alles betekent uiteraard niet noodzakelijk dat pogingen om dit systeem te veralgemenen en ook tot de traditioneel schrijvende bevolkingslagen uit te breiden, schipbreuk zullen lijden. Er zijn zelfs precedënten voorhanden van zeer gelukkige tussenkomsten vanwege het gehoor. Een van de meest merkwaardige was deze van sommige lezers van de Parijse avondkrant "Le Monde". Naar aanleiding van onverzoenbare tegenstellingen in de Beheerraad, was de directeur van het blad, de heer Beuve-Méry in 1951 gedwongen zijn ontslag in te dienen, omdat hij weigerde toe te geven aan bepaalde drukkingen, die een andere redactionele koers eisten. Toen dit bericht bekend werd, gingen een aantal hooggeplaatste personen onder wie professor Duverger, zogenaamde "comités de lecteurs" oprichten, met de bedoeling de ontslagnemende directeur terug in het zadel te helpen. Gepaard met het energieke optreden van de eensgezinde redactie, bereikten deze drukkingen dan ook hun doel (19). Dit is echter een uitzonderlijk feit, dat zeker niet als representatief voor de gewone gang van zaken kan worden beschouwd.

Verder dringt Schramm nog aan op het bevorderen van een intelligente kritische instelling t.o.v. de communicatie-organen. Deze wens kan reeds enigszins ondervangen worden door de reeds vermelde opvoeding tot kritisch lezen en kijken. Een "intelligente kritische instelling" lijkt ons echter verder te gaan, en meer bepaald in het opbrengen van een gezonde dosis tolerantie vanwege het gehoor o.m. van de geschreven pers. Het is, bij ons althans, niet ongebruikelijk dat sommige lezers boze brieven naar de redacties sturen om aan te kondigen dat ze het met de lijn van de krant t.o.v. concrete gebeurtenissen oneens zijn en andere bladen zullen kopen, als die lijn niet wordt omgebogen. Wanneer dergelijke acties zich te pas en te onpas voordoen en een al te eenzijdig concreet egoïsme weerspiegelen, kan men ze slechts afkeuren. De finaliteit van een dagblad bestaat er niet in, alle mogelijke gevoeligheden van alle potentiële lezers te ontzien, maar wel hun taak van berichtgeving, duiding en opiniëring

-
- (18) NOELLE, E. : Die Wirkung der Massenmedien. Bericht über den Stand der empirischen Studien, in Publizistik, Jrg. 5, Heft 6, 1960, blz. 532-543.
- (19) Cfr. SCHWOEBEL, J. : La presse, le pouvoir et l'argent, Parijs, 1968, blz. 91-106, vooral blz. 99.
 CHATELAIN, J. : Le Monde et ses lecteurs sous la IVème République, Parijs, 1963, blz. 121-123.

naar best vermogen te vervullen. Het systematisch organiseren van dreigingscampagnes kan zelfs op lange termijn, ontmoediging en een verregaande depolitisering van de bladen tot gevolg hebben. Een goed voorbeeld van een kritische instelling t.o.v. een krant biedt de brief die door de Dekanen en de professoren van de Universiteit te Straatsburg aan de heer Beuve-Mery werd gestuurd n.a.v. de reeds geciteerde crisis in "Le Monde". In deze brief kan men o.m. lezen "Quelles que soient nos convictions politiques ou religieuses, nous y trouvons (= in Le Monde) ... un esprit d'indépendance, dans la présentation des nouvelles et dans leur interprétation, qui correspond à un besoin de nos esprits" (20). Het is derhalve, volgens de auteurs van deze brief, niet noodzakelijk dat de lezers het met alle opties van hun blad eens zouden zijn.

x

x

x

Dit drietal krachtlijnen vormt natuurlijk een onvoldoende basis om aan de hand ervan een uitgewerkte plichtenleer op te bouwen. Het wil ons echter voorkomen, dat ze een nuttig uitgangspunt kunnen zijn voor verdere bezinning. Een plichtenleer zal bovendien, meer dan dit tot nog toe het geval was, voeling moeten houden met de kennis m.b.t. de ontvangers, die door een steeds meer verfijnd sociologisch en sociaal-psychologisch onderzoek wordt opgeleverd. Verder zal vermoedelijk snel blijken dat het probleem van de "sensibilisering" van de hedendaagse mens voor zijn rol van ontvanger van de massacommunicatie één van de centrale thema's kan worden van een vernieuwde burgerschapsvorming, die hier een verrijkend actieterrein vindt.

In een interessante en vrij recente brochure hebben Karl Jaspers, Nathalie Sarraute, Arnold Toynbee en Theodor Eschenburg zich gebogen over het thema "worden wij wel juist voorgelicht?" (21) en aangetoond hoe zinvol en actueel dit voor ons is. Uit hun voortreffelijke en vaak luciede bedenkingen blijkt duidelijk, dat het "worden wij wel juist voorgelicht?" meteen twee andere vragen oproept, nl. "willen wij wel juist voorgelicht worden" en "lichten wij onszelf wel juist voor?". Voor een afdoend antwoord op deze belangrijke vragen is een plichtenleer van de ontvanger dringend nodig.

L. BOONE

---

(20) CHATELAIN, J. : op.cit., blz. 121. Wij onderlijnen.

(21) Rotterdam, 1965.